

Драгољуб Тодић

Институт за међународну политику и привреду

КОСМИЧКО ПРАВО И ПРАВО ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ: МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНЕ ОСНОВЕ, ПРИНЦИПИ И ПРАВНИ КАРАКТЕР*

Сажетак

У раду се указује на значај активности у космосу за савремени живот као и утицај ових активности на стање животне средине на Земљи. Разматрају се сличности и разлике између космичког права и права животне средине, односно разматра се питање односа ове две гране права. Основа анализе су међународни уговори и извори тзв. меког права у области космоса, односно животне средине. Заједнички елементи и разлике између две гране права анализирани су са становишта неколико критеријума: међународно-правне основе космичког права, односно права животне средине, историјски развој две гране права, проблеми у дефинисању појмова „космос“ и „животна средина“, правни карактер космоса, односно животне средине, атмосфере, природних ресурса, итд. Посебно се указује на основне принципе (начела) космичког права (мирољубиво коришћење космоса, слобода истраживања и коришћења космоса, немогућност протезања суверенитета на космос и небеска тела, начело узајамне помоћи, начело одговорности за штету итд.), односно принципе права животне средине

* Рад је реализован у оквиру научног пројекта „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти” (број 179029) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије, за период 2011–2014. године. Аутор посебно захваљује др Виду Вукасовићу, научном саветнику у Институту за међународну политику и привреду (у пензији), на сугестијама које је дао током израде рада.

(принцип предострожности, принцип превенције, принцип сарадње, принцип суверенитета држава, принцип заједничке али различите одговорности, обавеза не проузроковања штете у животној средини, принцип загађивач плаћа, принцип корисник плаћа, принцип доступности информација, принцип учешћа јавности, принцип интергенерацијске и интрагенерацијске једнакости, итд). Основна теза која се разматра у раду је да космичко право и право животне средине имају више заједничких елемената, а да на неким тачкама преплитања постоје отворена питања. Савремени научно-технолошки развој има за последицу, између осталог, и тенденцију нестајања граница између норми ова два правна поретка.

Кључне речи: Космичко право, Право животне средине, Принципи космичког права, Принципи права животне средине, Мирољубиво коришћење космоса, Правна природа космоса, Правна природа животне средине.

Иако би се о процени немачког правника Мајера (*Meyer*) да су се „правници заинтересовали за проблеме космоса много пре него што су се остварили први снови техничара у области летова у космос“, ¹⁾ могло другачије расправљати данас него пре више од пола века када је исказана (1952), не би требало да буде спорно да се у вези са човековим активностима у космосу (свемиру)²⁾ отварају све различитија правна питања. На такав закључак наводе и неки примери из праксе, који с времена на време, и често изнова наглашавају значај расправе о правним аспектима коришћења космичких технологија (утицај савремених космичких технологија на унапређење квалитета живота на Земљи, угрожавање живота на Земљи услед активности које државе спроводе у космосу,³⁾ могућ-

1) М. Смирнов, *Светска библиографија астронаутичког права*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1962, стр. 3.

2) У овом раду се користе изрази „космос“ и „космичко право“. Оставља се по страни могућа расправа о коришћењу израза „свемир“ и „свемирско право“, или можда неког трећег. „Euro Voc“ (вишејезични појмовник ЕУ) за енглески израз „law of outer space“ у српској варијанти користи израз „космичко право“, а у хрватској варијанти „свемирско право.“ Види <http://eurovoc.europa.eu/drupal/?q=hr/request&uri=http://eurovoc.europa.eu/537&language=sr> (15.6.2014). Рачић, такође, користи израз космичко право. Видети: О. Рачић, *Основна начела космичког права*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1972. О. Рачић, „Космичко право данас: између слободе истраживања и коришћења космоса и суверене једнакости држава на земљи“, *Међународни проблеми*, бр. 1/1983.

3) Када се говори о утицају активности у космосу на живот на Земљи, у литератури се скоро најчешће говори о проблемима у вези са управљањем отпадом који кружи око

ности злоупотребе савремених космичких технологија, зависност сарадње у области космичких технологија од стања међународних односа,⁴⁾ питање одговорности за штете услед активности у космосу⁵⁾, могућности коришћења космоса за живот или друге потребе људи у различитим областима,⁶⁾ укључујући и коришћење космоса за вођење ратова⁷⁾, итд.

Повезаност стања у космосу са стањем животне средине се у литератури релативно лако разазнаје, имајући у виду, пре свега, постојећа сазнања из природних и техничких наука. Због тога и идентификација проблемима животне средине (*environmental problems*) у вези са активностима у космосу, изгледа није спорна и може се према различитим критеријумима сагледавати. Тако, нпр. Викари (*Vikari*) када разматра нека питања која имају релативно јасно препознатљив „еколошки“ концепт говори о космичком отпаду, нуклеарној деконтаминацији, соларним сателитима, раду кос-

Земље док не уђу у атмосферу. Према неким проценама, у космосу се налази око 10.000 објеката „мерљиве величине“ који могу да се прате, затим преко 110.000 објеката величине до 10 цм, преко 35 милиона различитих предмета величине од 1мм до 1цм. Број оних још ситнијих се мери милијардама. Вид. R.C. Bird, „Procedural Challenges to Environmental Regulation of Space Debris“, *American Business Law Journal*, Vol. 40, 2003, pp. 637, 638. Види, такође, *Limiting Future Collision Risk to Spacecraft: An Assessment of NASA's Meteoroid and Orbital Debris Programs*, Committee for the Assessment of NASA's Orbital Debris Programs National Research Council, National Academies Press, Washington, DC, USA, 2011. Неки аутори предлажу закључивање посебног међународног уговора који би регулисао питања повезана са космичким отпадом. Вид. Imburgia S. Joseph, „Space Debris and Its Threat to National Security: A Proposal for a Binding International Agreement to Clean Up the Junk“, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 44, 2011, pp. 589-641.

- 4) Пример украјинске кризе говори, између осталог, и о високом нивоу зависности сарадње у области космичких технологија од политичких односа између Русије и САД. James A. Lewis, *Space Exploratin in a Changing International Environment*, Centre for Strategic & International Studies, Rowman & Littlefiels, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, 2014, p. 3, 4.
- 5) Види P. Manikowski, „The Columbia Space Shuttle Tragedy: Third-party Liability Implications for the Insurance of Space losses“, *Risk Management and Insurance Review*, 2005, Vol. 8, No. 1, pp. 141-150.
- 6) Шекелфорд (*Shackelford*) процењује да са порастом људске популације на Земљи и растућом несташном ресурса, свемирске технологије постају једно од кључних средстава за промовисање одрживог развоја, чија примена има значај у различитим областима (здравство, образовање, управљање катастрофама, комуникације, енергија, итд). S.J. Shackelford, „Governing the Final Frontier: A Polycentric Approach to Managing Space Weaponization and Debris“, *American Business Law Journal*, Vol. 51, Issue 2/Summer 2014, p. 430.
- 7) Види, нпр. M. Bourbonnière, R.J. Lee, „Legality of the Deployment of Conventional Weapons in Earth Orbit: Balancing Space Law and the Law of Armed Conflict“, *The European Journal of International Law*, Vol. 18, No. 5/2008, 873–901, doi: 10.1093/ejil/chm051

мичких станица и екобиолошкој контаминацији.⁸⁾ Винтр (Winter) упућује на проблем климатских промена и, разматрајући међународно-правне аспекте, противи се коришћењу техника управљања сунчевом радијацијом ради решавања проблема климатских промена.⁹⁾ Чини се да постојање материјалних околности које намећу потребу и могућности за разматрање питања карактера космичког права као гране права, односно питања односа између космичког права и права животне средине, изгледа не би требало посебно доказивати. Ово без обзира на чињеницу што се може констатовати да постојећа литература не обилује радовима у којима се сагледава други правац утицаја, тј. начин и димензије утицаја стања животне средине на одвијање процеса у космосу.

Расправа о односима две гране права и могуће дилеме значајним делом проистичу из глобалних карактеристика космичког простора, начина како постојећи међународно-правни извори регулишу поједина питања која се односе на космос, с једне стране, односно глобалних димензија проблема животне средине и могућности да се нека правила из међународних извора права у области животне средине на изванредан начин примене и на космос, с друге стране. Међународно-правни карактер расправе се подразумева, иако у детаљнијој анализи не би требало губити из вида ни националне прописе појединих држава које имају развијене космичке технологије. Методолошки посматрано ова расправа би се могла ставити у контекст могућих одговора на два питања: да ли и како стање у космосу може да утиче на стање животне средине (на Земљи, ако се о животној средини уопште може говорити још негде другде) и да ли и како активности у животној средини могу да утичу на космос. Односно, како су ова два питања нашла свој одраз у постојећим међународним изворима права. У зависности од могућих одговора на ова питања садржај права на (здраву) животну средину, као једног од људских права, могао би бити преиспитан и на изванредан начин допуњен или би се, у контексту људских права, могла отворити нека нова питања у космичком праву. У основи ове расправе је протезање важења кључних појмова из корпуса „права

8) L. Viikari, *The environmental element in space law: assessing the present and charting the future*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2008, pp. 29-52. Већ на овом нивоу анализе уочавају се могуће везе са неким „класичним“ проблемима у области животне средине.

9) G.. Winter, „Climate Engineering and International Law: Last Resort or the End of Humanity?“, *Review of European Community & International Environmental Law*, Vol. 20, No. 3/2011, pp. 277-289.

будућих генерација“ на активности у космосу. Утицај могућих одговора на претходна питања може да има и различите реперкусије на разумевање динамике и карактера међународних односа и међународне сарадње, стања међународне безбедности, односа између држава које користе савремене свемирске технологије и држава које нису у таквој позицији, итд. што може представљати предмет посебних истраживања. Тачке преплитања ове две групе извора међународног права (пре свега међународних уговора) требало би, најпре, тражити у начину дефинисања кључних појмова као што су појмови „животна средина,“ и „космос“, односно могућностима и потреби да се поједини аспекти заштите ових простора уреде на неким заједничким принципима водећи рачуна о одговарајућим универзалним вредностима. Због тога би, у детаљнијој анализи, различите друге правне дисциплине морале да се суоче са потребом проширивања предмета свог регулисања, у трагању за иновативним решењима која отварају нове могућности у вези са коришћењем космоса.¹⁰⁾

МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНЕ ОСНОВЕ, ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ И ПРИНЦИПИ

Космичко право

Као што је већ назначено, почетно полазиште за дефинисање односа између две гране права могло би представљати питање одређивања основног садржаја космичког права и права животне средине. У најширем смислу речи, космичко право се описује као грана права која регулише активности у вези са космосом.¹¹⁾ Ова грана права се често повезује са правилима, принципима и стандардима међународног права установљеним у пет међународних уговора и пет група принципа у области космоса који су развијени

10) Нпр. Рајнштајн заштиту (животне) средине у космосу и на Земљи, поред поделе ограничених ресурса и права мање развијених држава, разматра као посебну околност због које је неопходно развијање прописа којима ће бити регулисана питања власништва. E.J. Reinstein, „Owning Outer Space“, *Northwestern Journal of International Law & Business*, Vol. 20, Issue 1/1999, p. 65.

11) На дилеме у вези са дефинисањем појма „космос“ биће касније нешто детаљније указано.

под покровитељством Организације Уједињених нација.¹²⁾ Поред тога, космичко право укључује и неке друге међународне уговоре,¹³⁾ националне прописе појединих држава и судске одлуке.

Обично се средина двадесетог века узима као почетак интензивнијих активности човека у космосу, а сам настанак космичког права у литератури најчешће везује за период који је непосредно претходио лансирању Спутника I, 1957. године.¹⁴⁾ Ипак, неки аутори корене ове грана права траже још у ранијим периодима.¹⁵⁾

- 12) Вид. <http://www.oosa.unvienna.org/oosa/en/SpaceLaw/treaties.html> (15.6.2014). Када су у питању међународни уговори обично се имају у виду следећи: Уговор о начелима која уређују делатности држава на истраживању и искоришћавању космоса, укључујући Месец и друга небеска тела (1967), Споразум о спасавању астронаута, враћању астронаута и враћању објеката лансираних у космос (1968), Конвенција о међународној одговорности за штету коју проузрокују космички објекти (1972), Конвенција о регистрацији објеката лансираних у космос (1976). Овове треба додати и Споразум којим се регулишу активности држава на Месецу и другим небеским телима (1984). Вид. *Status of International Agreements relating to activities in outer space as at 1 January 2014*, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, A/AC.105/C.2/2014/CRP.7, 20 March 2014, 8. Када се ради о декларацијама усвојеним од стране Генералне скупштине УН имају се виду: Декларација о правним принципима којима се регулишу активности држава у експлоатацији и коришћењу космоса (Резолуција 1962 (XVIII), 13. децембар 1963), Принципи којима се регулише коришћење од стране држава вештачких земљиних сателита за директан међународни телевизијски пренос (Резолуција 37/92, 10. децембар 1982), Принципи који се односе на даљинско осматрање Земље из космоса (Резолуција 41/65, 3. децембар 1986), Принципи који се односе на коришћење извора нуклеарне енергије у космосу (Резолуција 47/68, 14. децембар 1992) и Декларација о међународној сарадњи у експлоатацији и коришћењу космоса за добробит и интересе свих држава, узимајући нарочито у обзир потребе земаља у развоју (Резолуција 51/122, 13. децембар 1996).
- 13) Уговор о забрани тестирања нуклеарног оружја у атмосфери, космосу и под водом (1963), Конвенција о дистрибуцији сигнала за пренос програма преко сателита (1979), Споразум о Међународној телекомуникационој сателитској организацији (1973), Споразум о оснивању Интерспутник међународног система и Организације за космичке комуникације (1972), Конвенција о оснивању Европске космичке агенције (1980), Споразум о Араб корпорацији за космичке комуникације (1976), Споразум о сарадњи у истраживању и коришћењу космоса за мирољубиве сврхе (1977), Конвенција о Међународној организацији за мобилне сателите (1979), Конвенција о оснивању Европске телекомуникационе сателитске организације, 1985, Конвенција о оснивању Европске организације за експлоатацију метеоролошких сателита (1986), Међународна телекомуникациона конвенција (1994).
- 14) Изгледа да би се једним од првих докумената који је усвојила Генерална скупштина УН у вези са космосом, могла сматрати Резолуција 1348 (XIII) усвојена 13. децембар 1958. године, под називом „Питање мирољубивог коришћења космоса“. За текст види [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1348\(XIII\)&Lang=E&Area=RESOLUTION](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1348(XIII)&Lang=E&Area=RESOLUTION). (4.6.2014), или у преводу на српски језик код О. Рачић, 1969, стр. 131-133.
- 15) Лајал и Лерсен (Lyall i Larsen), претече развоја космичког права у периоду пре II светског рата везују за развој правила којима су била регулисана поједина питања у области ваздухопловства. F. Lyall, P.B. Larsen, *Space Law*, Ashgate Publishing Ltd, Abingdon, Oxon, 2009, p. 4. *Овакав став иде у прилогу тези да би расправу о карактеру космичког права требало везивати, пре свега, за расправу о начинима регулисања активности у атмосфери. Неки аутори налазе извесне паралеле са решењима из римског права. Вид. и С. Collis, „The geostationary orbit: a critical legal geography of space’s most valuable real estate“, *The Sociological Review*, Vol. 57, Issue Supplements 1/2009, p. 50.*

Проширивање међународног права на космос одвијало се постепено почевши од истраживања појединих питања која имају јасне правне импликације, формулисањем принципа правне природе и њиховим инкорпорирањем у опште међународне уговоре.¹⁶⁾ Значај протезања међународног права, укључујући Повељу Уједињених нација, на делатности у космосу Рачић је видео у чињеници да је тиме „свесно одбачена идеја о постојању правног ’вакуума у космосу’, и истовремено, отворен пут да се и на међувладином и на не-владином нивоу приђе утврђивању одговарајућих правних начела и правила.“¹⁷⁾

Може се говорити о већем броју принципа (начела) који представљају општи оквир активности држава у космосу, иако се о њиховом правном карактеру може расправљати посебно. Они се односе на следећа питања: не присвајање космичког простора од било које државе, контролу оружја, слободу истраживања, одговорност за штету узроковану од стране космичких објеката, безбедност и спасавање космичких летилица и астронаута, спречавање штетних сметњи космичким активностима и космичком средином, обавештавање и регистрацију космичких активности, експлоатацију природних ресурса у космосу и решавање спорова, унапређење добробити свих држава и човечанства у целини, јачање међународне сарадње кроз активности које се спроводе у космосу, размену информација путем директног међународног телевизијског преноса путем сателита и даљинских сателитских снимака Земље, примену општих стандарда за безбедно коришћење извора нуклеарне енергије потребне за експлоатацију и коришћење космичког простора.¹⁸⁾

16) *United Nations treaties and principles on outer space*, Text of treaties and principles governing the activities of States in the exploration and use of outer space and related resolutions adopted by the General Assembly, United Nations, New York, 2008, V. Вукасовић ова питања ставља у шири контекст утицаја научно-технолошког развоја на међународно право (ваздухопловство, телекомуникације, продор у космос, нуклеарна енергија), и посебно анализира утицај развој космонаутике на настанак и развој космичког права и интензивирање међународне сарадње у овом домену. Вид. В. Вукасовић, *Развој науке и технологије и међународно право – Неке од основних карактеристика утицаја научно-технолошког развоја на међународно право*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1978, стр. 173-183.

17) Види О. Рачић, 1972, 207, 68. Види и О. Рачић, *Збирка докумената о правном регулисању истраживања и коришћења космоса*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1969, стр. 24-25.

18) Рачић посебно анализира осам начела: протезање међународног права на космос, мирољубиво коришћење космоса, забрана вршења штетних радњи, слобода истраживања и коришћења космоса, немогућност протезања суверенитета на космос и небеска тела, начело узајамне помоћи, начело одговорности за штету и права у односу на космичке летилице. Рачић, 1969, стр. 23-44.

Међутим, међународни уговори у области космичког права релативно мало говоре о питањима која се односе на животну средину.¹⁹⁾ Ипак, Уговор о начелима која уређују делатности држава на истраживању и искоришћавању космоса, укључујући Месец и друга небеска тела (1968) о животној средини на Земљи говори у члану IX, који каже да ће државе чланице при коришћењу свемира, укључујући и Месец и друга небеска тела, бити руковођене принципима сарадње и међусобне помоћи. Државе чланице Уговора ће спроводити истраживања космоса, укључујући и друга небеска тела тако да се избегне њихова штетна контаминација као и „негативне промене у животној средини на Земљи.“ Осим тога, Споразум којим се регулишу активности држава на Месецу и другим небеским телима (1984) у члану VII упућује државе чланице да предузимају мере превенције нарушавања постојеће равнотеже њихове животне средине, негативних промена у животној средини, штетне контаминације путем увођења ван-животно-срединских материја или на други начин. Државе ће, такође, предузети мере с циљем избегавања штетних утицаја на животну средину Земље услед увођења ванземаљских материја или на други начин.²⁰⁾

Право животне средине

Сложеност и ширина питања која улазе у област регулисања права животне средине проистичу, између осталог, и из ширине могућег садржаја појма „животна средина“²¹⁾ односно питања до којих граница се простире „животна средина“ нарочито у односу на космичка пространства. У вези са овим је и питање дефинисања појма „свемирска средина“ (outer space environment).

19) Викари такву ситуацију објашњава чињеницом да у време њиховог закључивања питања која се односе на животну средину нису била у врху приоритета међународне заједнице. L. Viikari, p. 55.

20) Ставовима 2. и 3. се прописује обавеза држава чланица да информишу Генералног секретара УН о мерама које су усвојиле у складу са обавезама. Такође, оне ће га обавестити унапред о свим местима одлагања радиоактивних материјала на Месецу, као и намени таквих локација. Слична обавеза обавештавања Генералног секретара УН и других држава чланица прописана је и када се ради о подручјима на Месецу која имају посебан научни значај а ради, евентуалног, проглашавања таквих подручја као међународно заштићена. У овој тачци се назире аналогија са заштићеним подручјима у праву животне средине.

21) На ово указује A. Romson, *Environmental Policy Space and International Investment Law*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Department of Law, Stockholm University, Stockholm, 2012, pp. 45-47. <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:510323/FULLTEXT01.pdf> (15.6.2014).

За разлику од космичког права чији се достигнути ниво развоја најчешће директно повезује са развојем савремених научних сазнања и могућностима њихове техничко-технолошке примене, историјски развој права животне средине се повезује са већим бројем чинилаца, међу којима научно-технолошки развој представља један од најзначајнијих елемената у ширем смислу. У литератури се обично за почетак развоја права животне средине (макар на до извесне мере препознатљив начин, који се може повезати са данашњим разумевањем садржаја ове гране права) везује за крај XIX века, а савремена фаза његовог развоја за последњу половину XX века. Крајем XIX и почетком XX века закључени су први мултилатерални међународни уговори којима је регулисана заштита појединих врста биљног и животињског света. На баштини вишедеценијског интензивног развоја појединих елемената права животне средине створене су претпоставке за настанак савремене фазе у развоју ове гране права коју карактерише, између осталог, упоредни развој универзалних међународно-правних, регионалних и националних инструмената. Међу неколико стотина међународних уговора у области животне средине значајан део њих и цела група која се односи на заштиту атмосфере непосредно се могу довести у везу са космичким правом (Конвенција о заштити озонског омотача, Оквирна конвенција УН о промени климе, Конвенција о забрани коришћења у војне и друге непријатељске сврхе техника модификације животне средине, Конвенција о биодиверзитету, итд).²²⁾

Са становишта односа између животне средине (ако за основу узмемо УНЕП-ов регистар међународних уговора) и космичког права може бити интересантно да овај регистар спомиње само два од претходно споменутих пет међународних уговора у области космичког права. То су: Уговор о забрани тестова са нуклеарним оружјем у космосу и под водом (Москва, 1963) и Уговор о принципима који се односе на активности држава у истраживању и коришћењу космоса укључујући и Месец и друга небеска тела (Лондон, Москва Вашингтон, 1967). Оба се наводе у категорији уговора који се односе на „војне активности и заштиту животне средине,“

22) Види Д. Тодић, *Климатске промене у праву и реформа система управљања*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014. За шире, када је у питању статус Републике Србије у појединим од међународних уговора и стање националних прописа вид. V. Vukasović, D. Todić, *Environmental Law in Serbia*, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2012.

с тим што се онај први спомиње и у категорији уговора којима се регулишу активности у области „нуклеарних материјала.“²³⁾

Што се принципа тиче, треба констатовати да право животне средине има изузетно развијене и теоријске елабориране основне принципе (начела) чији карактер и домашај може представљати предмет посебних анализа. Слично као у космичком праву, могло би се тврдити да принципи права и политике животне средине, формулисани у више докумената, међународних уговора и националним прописима појединих држава, чине својеврсну филозофску основу целе конструкције ове гране права. Иако у литератури нема јасне и прецизне листе принципа (Стокхолмска и Рио декларација нуде, за сада најкомплетнију, елаборацију), у основи се може говорити о десетак кључних од којих један број њих могу бити релевантни за одређене аспекте космичког права, или се на различите начине преплићу са принципима космичког права. Таквим би се могли сматрати следећи принципи: принцип предострожности, принцип превенције, принцип сарадње, принцип суверенитета држава, принцип заједничке али различите одговорности, обавеза не проузроковања штете у животној средини, принцип загађивач плаћа, принцип корисник плаћа, принцип доступности информација, принцип учешћа јавности, принцип доступности правосуђа, принцип супсидијарности, принцип интергенерацијске и интрагенерацијске једнакости, дужност процене (процене утицаја на животну средину), итд.²⁴⁾ У односу на принципе космичког права одмах се уочава неколико принципа за које се може рећи да имају заједничке елементе или се они могу пронаћи ширим тумачењем њиховог садржаја. Основу такве широке расправе дају принцип сарадње, принцип суверености држава, принцип предострожности²⁵⁾, принцип превенције, принцип заједничке али различите одговорности, итд.

23) *Register of international treaties and other agreements in the field of the environment*, UNEP, Nairobi, 2005, p. 78, 93.

24) За шире о принципима права животне средине у контексту одрживог развоја видети: S.A. Atapattu, *International Law and Development : Emerging Principles of International Environmental Law*, Martinus Nijhoff, Leiden, NLD, 2007.

25) За детаљније о аргументима за примену принципа предострожности у космичком праву вид. C. Cinelli, K. Pogorzels, „The Current International Legal Setting for the Protection of the Outer Space Environment: The Precautionary Principle *Avant La Lettre*“, *Review of European Community & International Environmental Law*, Vol. 22, No. 2/2013, pp. 186-201.

ПРАВНИ КАРАКТЕР

Правни карактер космоса и небеских тела

Као што је већ назначено, појам космоса, тј. „космичког простора није дефинисан.“²⁶⁾ У том смислу се питање граница космоса сматра отвореним и оно се, најчешће, своди на утврђивање доње границе космоса (и истовремено „горње границе суверенитета држава“), за разлику од спољних граница космоса.²⁷⁾ На тај начин се расправа о границама космоса ставља, највећим делом, у контекст расправа о суверенитету држава. У том смислу, узимајући за критеријум почетак ефективног искоришћавања космоса, Деспот почетак XX века означава као почетак савремене фазе развоја космичког права. Аутор посебно разматра три најзначајније теорије: теорију слободе ваздушног простора коју заступа Fošili (*Fauchille*), теорију суверенитета коју је развио Вестлејк (*Westlake*), Хаупт (*Haupt*), Шаде (*Schade*), итд. Трећа теорија је теорија зона са више варијанти коју заступају Мефињак (*Mefignac*), Роланд (*Rolland*), итд. у оквиру које се „хоризонтална подела морских површина ... покушава да пренесе у простор изнад Земљине површине.“²⁸⁾ Одантен (*Oduntan*), један од представника савремене теорије зона, полазећи од става да нема универзално договорене правне, техничке, политичке дефиниције како граница које раздвајају ваздушни простор од космоса тако и самог термина космос, предлаже установљавање “ниже демаркационе линије за ваздушни простор” (приближно 55 миља као максимална висина ваздушног простора који би потпадао под суверенитет државе), “тампон зоне” (наредних 45 миља, где би било загарантовано право нешкодљивог пролаза) и “космос.”²⁹⁾ На 44. заседању Правног подкомитета Комитета за мирољубиво коришћење космоса (2005) Радна група за

26) Види М. Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 426.

27) Рачић настанак „проблема постављања границе“ образлаже развојем мисли о томе „да би правни положај тог простора требало да буде другачији од решења прихваћеног за ваздушни омотач Земље“. О. Рачић, 1972, стр. 207.

28) М. Деспот, *Суверенитет у простору изнад државне територије*, Институт за упоредно право, Београд, 1966, стр. 26-34.

29) G. Oduntan, *The Never Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space*, *Hertfordshire Law Journal*, 1, 2/2003, p. 82.

питања која се односе на дефиницију и разграничење космоса је предложила да се позову државе чланице да доставе информације о националним прописима или пракси која постоји или се развила у вези са дефиницијом или разграничењем космоса.³⁰⁾

Од самих почетака теоријских дискусија о правним проблемима космоса, за аналогију су узимана решења која је садржавало међународно право у односу на остале области (земљу, море, ваздушни простор, Антарктик).³¹⁾ Члан I Уговора из 1966. године космос и небеска тела третира као добро читавог човечанства (*res communis omnium*). Рачић, полазећи од начела слободе истраживања и коришћења космоса укључујући и небеска тела, као и забране присвајања космоса од стране држава, констатује још 1972. године да је „посредно, утврђено да је ова област *res communis omnium*.“³²⁾ Чланом 11. Уговора из 1979. године Месец и његови природни ресурси су добили статус заједничке баштине човечанства (*common heritage of mankind*). Међутим, „већина правних писаца сматра да је доктрина заједничке баштине“ првенствено одраз „политичке тежње и морална обавеза“ која не представља материјално међународно правило.³³⁾

Правни карактер животне средине

За разлику од врсте проблема са којима се суочавамо при дефинисању космоса, правне дефиниције појма „животна средина“ имају своје широко утемељење како у изворима међународног права тако и у различитим изворима националног права већине држава. Међутим, не би се могло рећи да су проблеми у дефинисању правног карактера животне средине или њених појединих елемената, значајно мањи. Напротив, сложеност расправе о правном карактеру животне средине проистиче, највећим делом, из проблема у дефинисању карактера, димензија, итд. утицаја и међузависности појединих елемената (медијума) који чине животну средину, без којих није могуће потпуно дефинисање ни појединачних елемена-

30) Види A/AC.105/865, 27 January 2006. Videti i: *Draft report of the Chair of the Working Group on the Definition and Delimitation of Outer Space*, Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Legal Subcommittee, Fiftieth session, A/AC.105/C.2/2011/DEF/L.1, 1 April 2011. За ставове и праксу неких држава видети: <http://www.oosa.unvienna.org/oosa/SpaceLaw/national/def-delim/question.html> (4.3.2014).

31) За преглед ових разматрања Види Рачић, 1972, стр. 69–89.

32) О. Рачић, 1972, стр. 113.

33) S. Ervin, „Law in a Vacuum: The Common Heritage Doctrine in Outer Space Law“, *Boston College International and Comparative Law Review*, Vol 7, Issue 2/1984, p. 424.

та система. У односу на могуће дефиниције „космоса“ поставља се питање где се завршава животна средина и какав је њен карактер у тој тачци. Као резултат нових сазнања из природних и техничких наука о процесима у животној средини, овај динамички елемент у појму животне средине стално је предмет преиспитивања. Иначе, „стандардне“ дефиниције појма животна средина, под утицајем савремених глобализацијских процеса, изгледају релативно одређене и најчешће за свој основни елемент имају, поред динамичког елемента који се састоји у међузависности и синергији живих бића и окружења, и конкретно набројане елементе који улазе у састав овог појма.³⁴⁾

Мада анализа која се односи на везе између животне средине и космоса подразумева узимање у обзир карактеристика правног статуса значајног дела елемената који улазе у појам животне средине, статус атмосфере под одређеним условима, може имати примаран значај. У вези са овим су, најпре, правила која се односе на режим ваздушне пловидбе, као један елемент од значаја за разматрање питања правног статуса ваздушног пространства.³⁵⁾ Међутим, правила којима се регулишу поједина питања у области заштите атмосфере у међународном праву представљају посебну групу чији су основни предмет регулисања ограничавања и/или контрола емисија загађујућих материја. Већ спомињани УНЕП-ов регистар међународних уговора садржи, поред Конвенције о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима са протоколима, и међународне уговоре којима се регулишу поједина питања у области заштите озонског омотача, климатских промена, заштите шума, борбе против дезертификације, итд.

34) Види нпр. дефиницију коју даје Европска агенција за животну средину. „Концепт који обухвата све аспекте човекове околине који утичу на појединце и друштвене групе. У оквиру Европске уније, животна средина је дефинисана као ‘комбинација елемената чији међусобни сложени односи чине окружење, односно простор и услове за живот ...’ Животна средина укључује изграђено окружење, природно окружење и све природне ресурсе, укључујући ваздух, воду и земљиште. То обухвата и радну околину.“ http://glossary.eea.europa.eu/terminology/concept_html?term=environment (10.7.2014).

35) С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, 1996, стр. 358-372. Слично и код Ј. Андрази, *Међународно право*, Школска књига, Загреб, 1984, 201-206. Иблер „зрачни простор“ дефинише као „дио изнад дијела земљине површине (копна, ријека, језера, унутрашњих морских вода, територијалног мора) који чини државно подручје неке државе“. В. Иблер, *Ријечник међународног јавног права*, Информатор, Загреб, 1987, стр. 360. Бартош говори о „преласку из ваздухопловног права у право коришћења надваздушног простора“ као „скоку из једног стања преко кључне тачке у друго стање“ при чему се „пред правнике поставља задатак како регулисати делатности у ваздушном простору.“ М. Бартош, *Предговор за монографију* М. Деспот, 1966, стр. 6.

„Међузависност“ као елемент у појму животне средине вероватно је најјасније изражен управо у дефинисању појма „атмосфера“, због природних утицаја и зависности стања појединих елемената животне средине од стања у атмосфери и обрнуто (стање биодиверзитета, природни циклуси воде, стање морских ресурса, стање слатководних ресурса, итд).

Расправе о правном статусу појединих елемената животне средине (па и атмосфере) често се стављају у контекст расправа о правном статусу природних ресурса, у вези са чиме се отварају различита питања у вези са начином регулисања приступа и експлоатације (природних) ресурса космоса. За Лука (*Louka*) ваздух је јавно добро а када се ради о ваздуху који је подељен између држава он, имплиците, заговара становиште да се ради о „глобалном добру“. ³⁶⁾ Када говоре о „заједничкој баштини“, у оквиру разматрања питања правног статуса „природних ресурса и заједничког простора, Брни и Бојл (*Birnie i Boyle*) посебно разматрају домете Уговора о регулисању активности држава на Месецу и другим небеским телима (1979), поред одредби Конвенције о праву мора које се односе на морско дно. ³⁷⁾ Дефиницију појма „глобално заједништво“ или „добро“ Воглер (*Vogler*) везује за ресурсе, односно територије које су ван суверене јурисдикције било које државе. Аутор у ову категорију ставља и космос, поред глобалне атмосфере, отвореног мора, морског дна и Антарктика. ³⁸⁾ Ханџин (*Hanqin*) космичка пространства сврстава у групу питања која су означена као „глобално заједништво“, поред отвореног мора и поларних региона за које користи извесну ограду („вероватно“). Исти аутор, у групу питања која имају карактер „заједничке бриге човечанства“ ставља проблеме у вези са климатским променама и заштитом озонског омотача. ³⁹⁾ У вези са статусом атмосфере у Извештају Комисије за међународно право

36) E. Louka, *International Environmental Law, Fairness, Effectiveness, and World Order*, Cambridge University Press, 2006, pp. 89-91.

37) P.W. Birnie, A.E. Boyle, *International Law and the Environment*, Oxford University Press, 2002, pp. 137-148.

38) J. Vogler, „Global Commons Revisited“, *Global Policy*, Vol. 3, No. 1/2012, pp. 61-71.

39) X. Hanqin, *Transboundary Damage in International Law*, Cambridge University Press, West Nyack, NY, USA, 2003, pp. 192-193.

се констатује да постоји „најмање пет концепата“ које би требало имати у виду, са различитим правилима експлоатације.⁴⁰⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Andrassy, J. *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.
- Atapattu, S.A. *International Law and Development: Emerging Principles of International Environmental Law*, Leiden, NLD: Martinus Nijhoff, 2007.
- Аврамов, С., Крећа, М. *Међународно јавно право*, Београд, 1996.
- Bird, R.C. „Procedural Challenges to Environmental Regulation of Space Debris“, *American Business Law Journal*, 3/2003, 635-685. DOI: 10.1111/j.1744-1714.2003.tb01162.x.
- Birnie, P.W. Boyle, A.E. *International Law and the Environment*, Oxford University Press, 2002.
- Bourbonnière, M. & Lee, R.J. „Legality of the Deployment of Conventional Weapons in Earth Orbit: Balancing Space Law and the Law of Armed Conflict“, *The European Journal of International Law*, 18, 5/2008, 873-901, doi: 10.1093/ejil/chm051.
- Cinelli, C., & Pogorzels, K. „The Current International Legal Setting for the Protection of the Outer Space Environment: The Precautionary Principle *Avant La Lettre*“, *Review of European Community & International Environmental Law*, 2/2013, 186-201.
- Collis, C. „The geostationary orbit: a critical legal geography of space’s most valuable real estate“, *The Sociological Review*, 57, 1/2009.
- Committee for the Assessment of NASA’s Orbital Debris Programs National Research Council *Limiting Future Collision Risk to Spacecraft: An Assessment of NASA’s Meteoroid and Orbital Debris Programs*, Washington, DC, USA: National Academies Press, 2011.
- Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, *Status of International Agreements relating to activities in outer space as at 1 January 2014*, A/AC.105/C.2/2014/CRP.7, 20 March 2014.
- Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, (2011). *Draft report of the Chair of the Working Group on the Definition and Delimitation*

40) Поред ваздушног простора који се узимају за суверенитет држава, ту су и правила која се односе на подељен (заједнички) природни ресурс, заједничку својину, заједничку бригу (интерес) и заједничку баштину. Види *Report of the International Law Commission, Sixty-third session (26 April–3 June and 4 July–12 August 2011)*, р. 321. Полазећи од ставова Бојла (Boyle), и у ILA извештају се указује на пет „концепата“ који могу бити релевантни за одређивање правног статуса атмосфере. *Legal Principles Relating to Climate Change*, International Law Association, Sofia Conference. 2012, 20. Види и A.E. Boyle, „International Law and the Protection of the Global Atmosphere: Concepts, Categories and Principles“, in R Churchill and D. Freestone (eds), *International Law and Global Climate Change* (Graham & Trotman / Martinus Nijhoff Publishers, 1991, pp. 7-13.

of *Outer Space*, Fiftieth session, A/AC.105/C.2/2011/DEF/L.1, 1 April 2011.

- Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, (2006). National legislation and practice relating to definition and delimitation of outer space, United Nations, General Assembly, A/AC.105/865, 27 January 2006.
- Деспот, М. *Суверенитет у простору изнад државне територије*, Институт за упоредно право, Београд, 1966.
- Ervin, S. „Law in a Vacuum: The Common Heritage Doctrine in Outer Space Law“, *Boston College International and Comparative Law Review*, 7, 2/1984, 424.
- „Euro Voc“ Retrieved from: <http://eurovoc.europa.eu/drupal/?q=hr/request&uri=http://eurovoc.europa.eu/537&language=sr> (15.6.2014)
- Hanqin, X. *Transboundary Damage in International Law*, West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press. 2003.
- International Law Association, *Legal Principles Relating to Climate Change*, International Law Association, Sofia Conference. 2012.
- International Law Commission, *Report of the International Law Commission, Sixty-third session (26 April–3 June and 4 July–12 August 2011)*.
- Lewis, A. J. *Space Exploratin in a Changing International Environment*, Centre for Strategic & International Studies, New York, Toronto, Plymouth, UK: Rowman & Littlefiels, Lanham, Boulder, 2014.
- Ibler, V. *Riječnik međunarodnog javnog prava*, Informator, Zagreb, 1987.
- Imburgia S. J. „Space Debris and Its Threat to National Security: A Proposal for a Binding International Agreement to Clean Up the Junk“, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 44/2011, 589-641.
- Крећа, М. *Међународно јавно право*, Правни факултет, Београд, 2012.
- Louka, E. *International Environmental Law, Fairness, Effectiveness, and World Order*, Cambridge University Press, 2006.
- Lyall, F., Larsen, P.B. *Space Law*, Abingdon, Oxon: Ashgate Publishing Ltd, 2009.
- Manikowski, P. „The Columbia Space Shuttle Tragedy: Third-party Liability Implications for the Insurance of Space losses“, *Risk Management and Insurance Review*, 8, 1/2005, 141-150.
- Oduntan, G. „The Never Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space“, *Hertfordshire Law Journal*, 1, 2/2003, 82.
- Рачић, О. „Космичко право данас: између слободе истраживања и коришћења космоса и суверене једнакости држава на земљи“, *Међународни проблеми*, бр. 1/1983.
- Рачић, О. *Основна начела космичког права*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1972.

- Рачић, О. *Збирка докумената о правном регулисању истраживања и коришћења космоса*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1969.
- Reinstein, E.J. „Owning Outer Space“, *Northwestern Journal of International Law & Business*, 20, 1/1999, 65.
- Romson, A. *Environmental Policy Space and International Investment Law*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm: Department of Law, Stockholm University, 2012, 45–47. Retrieved from: <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:510323/FULLTEXT01.pdf> (15.6.2014).
- Shackelford, S.J. „Governing the Final Frontier: A Polycentric Approach to Managing Space Weaponization and Debris“, *American Business Law Journal*, 51, 2/2014, 430.
- Смирнов, М. *Светска библиографија астронаутичког права*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1962.
- Todić, D. *Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2014.
- UNEP. *Register of international treaties and other agreements in the field of the environment*, Nairobi. 2005.
- United Nations, *United Nations treaties and principles on outer space*, Text of treaties and principles governing the activities of States in the exploration and use of outer space and related resolutions adopted by the General Assembly, New York, 2008.
- Viikari, L. *The environmental element in space law: assessing the present and charting the future*, Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008.
- Vogler, J. „Global Commons Revisited“, *Global Policy*, 3, 1/2012, 61-71.
- Вукасовић, В. *Развој науке и технологије и међународно право – Неке од основних карактеристика утицаја научно-технолошког развоја на међународно право*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1978.
- Vukasović, V., Todić, D. *Environmental Law in Serbia*, Netherlands: Kluwer Law International BV. 2012.
- Winter, G., „Climate Engineering and International Law: Last Resort or the End of Humanity?“, *Review of European Community & International Environmental Law*, 20, 3/2011, 277–289.

Dragoljub Todic

OUTER SPACE LAW AND ENVIRONMENTAL LAW: INTERNATIONAL LEGAL GROUNDS, PRINCIPLES AND LEGAL CHARACTER

Resume

The paper points out the importance of space activities for contemporary life and the impact of these activities on the environment on Earth. It discusses the similarities and differences between the outer space law and environmental law, i.e. considers the question of the relationship between these two branches of law. The basis of the analysis is the international outer space treaties and international treaties governing various aspects of environmental protection. It highlights in particular the possible interlacing points of two sets of norms. Common elements and differences between the two branches of law are analyzed from the perspective of several criteria: the international legal basis of the space law, environmental law, historical development, problems in defining the concepts of „space“ and „environment“, the legal nature of the outer space and the environment, atmosphere, natural resources, and so on. It emphasizes in particular the basic principles of the space law (the peaceful use of the space, the freedom of exploration and use of the space, lack of extension of sovereignty over the universe and the celestial bodies, the principle of mutual assistance, the principle of liability, etc.), and environmental law (the principle of precaution, prevention principle, the principle of cooperation, the principle of national sovereignty, the principle of common but differentiated responsibility, the obligation not to cause damage to the environment, the polluter pays principle, the user pays principle, the principle of access to information, the public participation principle, the principle of intergenerational and intragenerational equity, etc.). The main thesis which is discussed in this paper is that outer space law and the environmental law have more common elements although some points are still open issues. Modern scientific and technological development has

resulted in, among other things, the tendency of disappearing boundaries between the norms of the two legal orders.

Key words: Outer space law. – Environmental law. - Principles of outer space law. – The principles of environmental law. – The peaceful use of the outer space. – The legal nature of the outer space. – The legal nature of the environment.

Овај рад је примљен 2. новембра 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. децембра 2015. године.